

V. I. LENIN A ÚLOHA DRUŽSTEVNICTVÍ V TEORII SOCIALIZACE ZEMĚDĚLSTVÍ

V. CHALUPNÝ

Pro vědecké pracovníky může být Vladimír Iljič L e n i n příkladem tvůrčího marxisty, zkoumajícího fakta a jevy bez jakýchkoliv dogmatických předsudků a předpojatostí, příkladem bystrého analytika, nadaného velkým smyslem pro abstrakci nepodstatných jevů a velkou schopností syntézy a odvozování zákonitostí o podstatě jevů a konečně příkladem praktického realizátora získaných poznatků.

V práci V. I. Lenina je mnoho důkazů pro toto tvrzení. Jedním z nich — ne z největších v Leninově díle, ale pro zemědělské ekonomy a sociology z nejzajímavějších — jsou Leninovy úvahy o zemědělském družstevnictví a jeho funkci v přechodu rolnictva od kapitalismu k socialismu.

VZNIK MARXISTICKÉ TEORIE SOCIALISTICKÉ PŘESTAVBY ZEMĚDĚLSTVÍ

Při vzniku marxistického revolučního hnutí v polovině 19. stol. bylo rolnictvo v rozhodující většině politicky netečné a často navíc lehce zneužitelné pro cíle politické reakce. Teprve rostoucím vtahováním zemědělství do kapitalistického trhu, ostrou zámořskou konkurencí, vznikem vleklých agrárních krizí a zesilující diferenciací rolnictva, dochází k jeho politické aktivizaci.

Zájem o rolnickou otázku se v sociální demokracii objevuje výrazněji teprve v posledním desetiletí minulého století. E n g e l s považuje získání venkova za podmínku politického vítězství socialistické strany.

Marxistické agrární programy tehdejší doby vycházejí z těchto základních poznatků:

a) rolnická malovýroba je v moderním národním hospodářství neudržitelná, její vytlačování velkovýrobou je zákonité;

b) revoluční dělnické hnutí není povoláno napomáhat kapitalistům tento zánik urychlovat, naopak má usilovat o to, aby učinilo rolníkům jejich osud snesitelnějším;

c) po získání politické moci proletariátem budou vyvlastněni velkostatkáři, ale nedojde k žádnému vyvlastnění rolnictva; dojde k jeho převedení v družstevní velkovýrobu, ne násilím, ale příklady a společenskou podporou. Vyvlastnění bylo připouštěno jen u velkých sedláků v závislosti na jejich poměru k novému zřízení.

Pod zorným úhlem těchto zásad se vyvíjelo také marxistické stanovisko k zemědělským družstvům.

Marxisté považovali různá prodejní, odbytová, peněžní a podobná družstva za dobrou věc, ale byli od počátku velmi skeptičtí v otázce jejich významu pro rolnickou malovýrobu a pro cílové řešení agrární otázky v socialismu.

Tak E n g e l s ve svém rozboru prvního agrárního programu francouzských socialistů neodmítá vůbec takové teze jako je vytváření rolnických družstev k nákupu hnojiv, osiva atd., ale ostře kritizuje, že touto cestou lze zachovat individuální rolnická hospodářství.

K a u t s k y dokazuje, že družstevnictví má sice pro zemědělství velký význam, ale pomáhá spíše větším závodům, kdežto pro malorolníky je mnoho jeho výhod

nedostupných. Jako formu napomáhající přechodu k socialismu uznává jen výrobní družstva. Jeho názory se koncentrují do tohoto závěru: „Sociální demokracie se staví k družstevnictví vůbec, a tedy i k zemědělskému družstevnictví zvlášť, se sympatiemi. Naprosto ho nepřeceňujeme, nevidíme v něm prostředek k záchraně rolnického výrobního způsobu... V družstvech zemědělců nevidíme ani přechodné stadium k socialismu — leda v tom smyslu, ve kterém představuje takové přechodné stadium každá akciová společnost, každá velkovýroba vůbec“. (K a u t s k ý, vyd. 1959, str. 465.)

Podobně smýšlel L e n i n v r. 1903, kdy formuloval svůj názor na družstva v mistrovsky psané propagační brožůře „K vesnické chudině“ takto: „Všichni vlastníci, veškerá buržoazie se snaží získat středního rolníka na svou stranu tím, že mu slibují všelijaká opatření k zlepšení hospodářství (levné pluh, rolnické banky, zavedení setí trav, levný odprodej dobytka a hnojiv apod.) a také tím, že rolníka činí účastníkem různých zemědělských sdružení (družstev, jak se jim říká v knížkách), sdružení různých podnikatelů k zlepšení hospodářství...“

Sociálně demokratičtí dělníci na to odpovídají: Zlepšení hospodářství je dobrá věc. Když se však chudému a střednímu rolníkovi říká, že zlepšení hospodářství a zlevnění pluhů pomůže jim všem vytrhnout se z bídy a postavit se na nohy, aniž se jakkoliv sáhne na bohaté lidi — pak je to podvod. Všemi těmito zlepšeními, zlevněními a družstvy (sdruženími pro prodej a nákup zboží) získávají mnohem více bohatí. Bohatí se stávají stále silnějšími, stále více utiskují vesnickou chudinu i střední rolníky.“ (Lenin, vyd. 1953, str. 33 a 34.)

Jak jsem se již zmínil u Kautského, byl jiný vztah k zemědělským výrobním družstvům. Již E n g e l s je chápal jako hlavní formu přechodu rolnictva k velkovýrobě a to na bázi dobrovolnosti, příkladu a společenské pomoci. Tuto zásadu rozvinul K a u t s k ý. Ve výrobních družstvech viděl příležitost maloročníků dosáhnout výhod velkovýroby již za kapitalismu. Malý zájem o tuto formu vysvětloval velkou společenskou izolovaností rolníků, lpěním na kousku půdy jako určité záruce před sociální nejistotou, nedostatkem kapitálu a obavou z rizika. Předpokládal, že za socialismu zmizí tyto důvody a malá hospodářství ztratí pro své majitele všechnu přitažlivost. Podstatu budoucí zemědělské politiky po získání politické moci formuloval takto: „Proletářský režim má však též svrchovaný zájem na tom, aby rolníková práce byla co nejproduktivnější, tj. aby mu opatřil nejlepší technické pomůcky. Místo toho, aby sociální demokracie rolníka vyvlastnila, dá mu k dispozici nejdokonalejší výrobní prostředky, které mu byly za kapitalistické éry úplně nedostupné.“

Nejdokonalejších výrobních prostředků lze zajisté používat jen ve velkovýrobě a socialistický režim se také bude muset snažit o její nejrychlejší rozšíření. Aby však pohnul rolníky k tomu, aby spojili svá pole a tím přešli k družstevní nebo komunální velkovýrobě, k tomu nebude zapotřebí metody vyvlastnění. Ukáže-li se družstevní velkovýroba pro družstevního dělníka výhodnější, pak bude příklad zestátněných velkostatků dostačovat, aby rolníky podnítil k napodobování. Velké překážky, které dnes stojí v cestě vývoji družstevního zemědělství — nedostatek příkladu, riziko, nedostatek kapitálu — pak odpadnou a dnes tak mocně působící překážka, již je neomezené soukromé vlastnictví půdy, bude zmenšena na minimum zestátněním hypoték, rostoucí závislostí rolníků na zestátněném zemědělském průmyslu, rostoucím právem státu dohlížet a zasahovat do záležitostí týkajících se zušlechťování půdy a hygieny lidí a zvířat.

Vzhledem k tomu všemu, vzhledem k zájmu, který musí mít socialistický režim na nerušeném průběhu zemědělské výroby, vzhledem k velké společenské důležitosti, které pak rolnické obyvatelstvo dosáhne, je přímo nemyslitelné, že by se

zvolila metoda násilného vyvlastnění, aby se rolnictvo přesvědčilo o výhodách dokonalejšího výrobního způsobu.“ (K a u t s k y, str. 505.)

Na počátku tohoto století tak byly formulovány základní zásady teorie socialistické přeměny vesnice a to:

- a) vyvlastnění statkářů,
- b) případné vyvlastnění bohatých sedláků,
- c) převádění zemědělské malovýroby na velkovýrobu výrobními zemědělskými družstvy,
- d) toto převádění je nenásilné, děje se cestou příkladu, z vlastního zájmu rolníků a za pomoci společnosti, která má zájem na vysokém zproduktivnění rolnické práce.

LENINŮV PŘÍNOS K TEORII SOCIALIZACE VESNICE

Z Leninových projevů a písemných prací vidíme, že tyto zásady sdílel a prakticky uváděl v život. Již v projevu k delegátům výborů vesnické chudiny Moskevské oblasti 8. 11. 1918 řekl: „Dělení bylo dobré jen pro začátek. Mělo ukázat, že se půda bere statkářům a dává rolníkům. Ale to nestačí. Východisko je jen ve společném obdělávání půdy.

To jste si neuvědomovali, ale život sám vás přivádí k tomuto přesvědčení. Komuny, obdělávání v artělu, rolnická sdružení — v tom je záchrana před nevýhodami malého hospodářství, v tom je prostředek ke zvelebení a zlepšení hospodářství, k úspoře sil a k boji proti kulactvu, příživnictví a vykořisťování.“ (Lenin 1955, str. 19.)

Asi za měsíc poté na 1. všeruském sjezdu pozemkových oddělení, výborů vesnické chudiny a komun: „... budeme muset vybojovávat vymoženosti nového, socialistického Ruska, bojovat za společné obdělávání půdy.

A je samozřejmé, že takový převrat, přechod od drobných individuálních rolnických hospodářství ke společnému obdělávání půdy, si vyžádá dlouhé doby, že v žádném případě nemůže být proveden náraz ...

My velmi dobře víme, že tak veliké převraty v životě desetimilionů lidí, které se dotýkají nejhlubších základů života a způsobu života, jako je přechod od drobného individuálního rolnického hospodářství k společnému obdělávání půdy, se dají provést jen dlouhou prací, že vůbec mohou být uskutečněny jedině tehdy, když sám život lidí nutí, aby jej předělali ...

... chceme působit na masu středního rolnictva především příkladem, probuzením zájmu o zlepšení hospodářství a počítáme s tím, že taková opatření budou působit teprve postupně v tomto hlubokém a velmi důležitém převratu v hospodářství zemědělského Ruska.“ (tamtéž, str. 27, 28, 34.)

Významný byl Leninův referát o práci na vesnici na VIII. sjezdu KSR(b) 23. 3. 1919, kde se uvádí mj.: „Pokud jde o statkáře a kapitalisty, je naším úkolem úplné vyvlastnění. Ale žádné násilí vůči střednímu rolnictvu nepřipouštíme. Dokonce, i když jde o bohaté rolnictvo, neříkáme tak rozhodně, jako když jde o buržoazii: absolutní vyvlastnění bohatého rolnictva a kulaků. Tento rozdíl je v našem programu proveden. Říkáme: potlačení odporu bohatého rolnictva, potlačení jeho kontrarevolučních spádů. To není úplné vyvlastnění ...“ (tamtéž, str. 44 a 50).

V podobném smyslu zněl i projev na 1. sjezdu zemědělských komun a zemědělských artělů 4. 12. 1919: „Jsme si velmi dobře vědomi, že působit na milióny drobných rolnických hospodářství můžeme jenom postupně, obezřetně, jenom zdařilým praktickým příkladem, neboť rolníci jsou lidé příliš praktičtí a jsou

příliš pevně spjati se starým zemědělským hospodářstvím, aby přistoupili na nějaké významné změny po pouhé radě nebo pokynu z knížky ...“ (tamtéž, str. 57). Z těchto několika citátů je zřejmá praktická aplikace všech základních marxistických tezí o socialistické přestavbě vesnice, ať již jde o velkovýrobu jako cíl či o princip dobrovolnosti, praktického přesvědčování a nenásilnosti jako podstaty forem dosažení tohoto cíle, nebo politiku vůči statkářům a kulakům.

Z praktické tvůrčí aplikace teoretických zásad, z jejich konfrontace s konkrétními historickými podmínkami potom vyplynuly nové poznatky a myšlenky, jimiž Lenin rozvinul teorii socialistické přestavby vesnice.

Cím konkrétně Lenin obohatil tuto teorii? Obohatil ji myšlenkou vývojových mezistupňů a myšlenkou o nové úloze družstevnictví všeho druhu v socialistickém zřízení.

Již v citovaném projevu na 1. všeruském sjezdu pozemkových oddělení, výborů vesnické chudiny a komun 11. 12. 1918 se objevuje myšlenka, „že v zemích s drobným rolnickým hospodářstvím se nedá k socialismu přejít bez celé řady mezistupňů“. (Lenin 1955, str. 27.)

Ruská proletářská revoluce zvítězila v zemi ekonomicky zaostalé, s obrovskou většinou rolnického obyvatelstva a navíc s polonaturálním charakterem rolnického hospodářství. Rychlý přechod k moderní zemědělské velkovýrobě nestál na pořadu dne. Úspěch další výstavby socialismu závisel, mj. zejména na tom, jak se podaří vytvořit oboustranně výhodný ekonomický svazek mezi dělnictvem a individuálně hospodařícím rolnictvem a jak bude rozbit polonaturální charakter zemědělství jako překážka budoucího technického pokroku. V rozboru této historické situace je třeba hledat příčiny odklonu od počátečních pokusů obejít se ve vztahu k rolnictvu bez trhu s pouhou naturální směnou průmyslových a zemědělských výrobků a kořeny politiky naturální daně a obnovení volné směny zemědělských přebytků v peněžní formě. S tím souvisí zřejmě zvýšený Leninův zájem o družstevnictví obecně, který se výrazněji projevuje již ve studii „O naturální dani“, kde na jedné straně chápe družstva po zavedení naturální daně na počátku NEPu jako „družstevní kapitalismus“ (družstvo malovýrobců zboží, stavějící nutně do popředí malé kapitalisty), ale na druhé straně oceňuje jako velkou výhodu družstevnictví, že na rozdíl od soukromého obchodu „usnadňuje sjednocení, zorganizování miliónů obyvatel, později všeho obyvatelstva, a tato okolnost je zase obrovské plus z hlediska přechodu od státního kapitalismu k socialismu ... Přechod od družstev drobných podnikatelů k socialismu je přechod od malovýroby k velkovýrobě, tj. přechod složitější, ale zato v případě úspěchu schopný obsáhnout širší masy obyvatelstva“. (Lenin 1954, str. 28–29.)

Vyhraněné stanovisko pak zaujal Lenin k družstevnictví ve známé studii „O družstevnictví“ z r. 1923. Lenin tu kritizuje, že bez ohledu na nové podmínky trvá starý přehlíživý postoj k družstevnictví. Marxisté se kdysi dívali právem svrchu na romantické představy teoretiků družstevního hnutí typu Owena, kteří snili o možnosti vybudovat nový řád bez politického boje proti buržoazii, pouze zakládáním družstev. Po Říjnové revoluci dosáhl však proletariát politické moci, panství buržoazie bylo svrženo a hlavní výrobní prostředky zespolečenštěny. To vytváří zcela novou situaci pro funkci družstevnictví v socialismu. Leninův objev o úloze družstevnictví — řečeno jeho vlastními slovy — je v tom, že po zavedení peněžní směny, po ústupku rolníkovi jako obchodníkovi a zásadě soukromého obchodu „jsme nyní přišli na to, jak spojovat soukromý zájem, soukromý obchodní zájem, s prověřováním a kontrolou prováděnou státem, jak jej podřídit společným zájmům, což dříve bývalo pro mnohé a mnohé socialisty kamenem úrazu“. (Lenin 1955, str. 104.) O několik řádek dále zdůrazňuje, že to je forma přecho-

du k novému řádu pro rolníka nejprostší, nejsnadnější a rolníkovi nejprístupnější, umožňující každému rolníkovi účastnit se aktivně tohoto budování.

Družstevnictví, které bylo v kapitalistickém státě kolektivní kapitalistickou institucí, se stává po třídním vítězství proletariátu nad buržoazií a za společenského vlastnictví výrobních prostředků systémem socialistickým.

PRINCIP HODNOCENÍ HISTORICKÝCH ZKUŠENOSTÍ Z PROVÁDĚNÍ SOCIALISTICKÉ PŘESTAVBY ZEMĚDĚLSTVÍ

Lenin sám již nestačil propracovat podrobnější směrnice socialistické přestavby zemědělství v konkrétních podmínkách Sovětského svazu. K tomu došlo až několik let po jeho smrti.

Po dlouhou dobu způsob socializace sovětského zemědělství platil za obecně platný model, podle něhož se řídila socializace zemědělství řady socialistických států, mezi nimi i našeho. Jiné země zvolily cestu výrazně odlišnou, takže dnes existuje kromě sovětského modelu kolektivizace model jugoslávský (jemu blízká politika polská) a model čínský; rovněž vývoj na Kubě ukazuje na řadu podstatných odchylek.

Bylo by dogmatické a proti samotné podstatě Leninova díla, kdybychom hodnotili tyto rozdílové formy socializace vesnice pouhým srovnáváním se základními teoretickými principy, formulovanými klasiky marxismu-leninismu, a hledali různé „prohřešky“. Již Engels v Rolnické otázce ve Francii a v Německu výslovně uváděl, že konkrétnosti socialistické přestavby vesnice závisí na místních zvláštěnostech a na okolnostech převzetí moci, nikoliv tedy jen na zvláštěnostech samotného rolnictva. Správnost té či oné cesty můžeme proto hodnotit jen z toho hlediska, jak sloužila v daných konkrétních historických podmínkách celkovému posílení nového společenského řádu a jak byly možné slabiny určité cesty, zatlačované v daných podmínkách objektivně do druhořadosti, vyrovnávány v dalším vývoji.

I zde lze připomenout Leninovu zásadu, uvedenou ve stati „O družstevnictví“: „... vždy mi ležel na srdci praktický cíl“. A tento praktický cíl, viděný pod zorným úhlem daných historických podmínek a spojovaný vždy s širšími cíli dlouhodobými, užívaný jako měřítko účelnosti naší činnosti, může být také jedním z důkazů přihlášení se k leninismu jako živé tvůrčí činnosti teoretické, praktické, nikoliv jako k snůšce dogmat.

SOUHRN

Lenin ve svých úvahách o socialistické přestavbě vesnice vycházel z obecných zásad marxistické teorie, formulovaných na konci 19. stol., které se dají shrnout do těchto bodů:

- a) neudržitelnost rolnické malovýroby,
- b) nutnost vyvlastnění velkostatků s případným vyvlastněním bohatších sedláků,
- c) převedení rolnických hospodářství na velkovýrobu cestou výrobních družstev bez násilí a za pomoci celé společnosti.

Leninův přínos k teorii socializace vesnice spočívá ve zdůraznění nutnosti mezistupňů ve združstevňování vesnice a v objevení významu družstevního hnutí ve všech formách (odbytových, prodejních aj.) pro socialistické zřízení. V družstevnictví za socialistického zřízení vidí Lenin formu nejúčelnějšího spojení soukromého hmotného zájmu se zájmy společenskými a státní koordinací a kontrolou a prostředek pro aktivní zapojení především rolníků do budování nového řádu, usnadňující jim přechod k vyšším formám zespolečenštění výroby.

Praktické aplikace zásad teorie socializace vesnice v různých zemích vykazují značné odchylky. Správnost té či oné cesty nelze hodnotit jinak než podle jejího přínosu k celkovému posílení nového společenského řádu v daných historických podmínkách a s ohledem na možnosti jeho dalšího rozvoje.

Literatura

- ENGELS B., Rolnická otázka ve Francii a v Německu. Marx a Engels, Vybr. spisy II, Praha, 1950.
IGNAR S., 1968, Politika agrarna. Warszawa.
KAUTSKÝ K., Agrární otázka. Praha, 1959.
LENIN V. I., K vesnické chudíně. Praha, 1953.
—, K rolnické otázce, In: Sborník prací, Praha, 1955.
—, O naturální dani. Praha, 1954.
STANEK I., 1966, Agrární modely v soudobém světě. Praha.

Došlo dne 17. 2. 1970

В. И. Ленин и роль кооперации в теории социализации сельского хозяйства

В своих рассуждениях о социалистической перестройке села Ленин исходил из общих положений марксистской теории, сформулированных в конце XIX. в., которые можно резюмировать следующим образом:

- a) несостоятельность мелкокрестьянского производства
- b) необходимость экспроприации крупных поместий, а в некоторых случаях и богатых крестьянских хозяйств
- в) перевод крестьянских хозяйств на крупное производство путем создания производственных кооперативов ненасильственным и при содействии всего общества.

Вклад Ленина в теорию социализации села состоит в выдвижении необходимости промежуточных ступеней в кооперации села, а также в обнаружении роли кооперативного движения во всех формах (сбытовых, продажных и пр.) для социалистического строя. В этом Ленин видит форму наиболее эффективного соединения личного материального интереса с общественными интересами, с госконтролем и координацией, а также средство активного включения прежде всего крестьян в строительство нового строя, обеспечивающее им переход к более развитым формам обобществления производства.

Практическое применение теории социализации села в отдельных странах значительно различно. Правильность того или иного пути можно определить лишь на основании его вклада в общее укрепление нового общественного строя в данных исторических условиях с учетом возможностей его дальнейшего развития.

V. I. Lenin and the Role of the Cooperative Movement in the Theory of the Socialization of Agriculture

Lenin's considerations about the socialist reconstruction of the village are based on the general principles of the Marxist theory formulated at the end of the 19th century; these may be summarized as follows:

- a) indefeasibility of small-scale agricultural production;
- b) the necessity of the expropriation of large estates, with possible expropriation of well-to-do farmers;
- c) transition of farmers' small-scale farming enterprises to large-scale production *via* production cooperatives without violence and with the help of the whole society.

Lenin's contribution to the theory of the socialization of the village resides in emphasizing the necessity of intermediate stages in the socialization process. He discovered the importance of the cooperative movement in all forms (marketing, sales etc.) for the socialist order. He considers the cooperative movement within the socialist order as a form of the most purposeful connection of the private material interests of the individual with the interests of the society and with the State coordination and control as a means to secure active involvement of (particularly) farmers in the construction of the new social order which makes it easier for the farmers to achieve more advanced forms of the socialization of production.

The practical application of the principles of the theory of socialization of the village varies from country to country. The validity of a particular approach cannot be evaluated in any other way but according to its contribution to the general strengthening of the new social order under given historical conditions and with respect to the possibilities of its further development.

Adresa autora:

Doc. ing. Vladimír Chalupeň, CSc., Vysoká škola zemědělská, Praha — Suchbát